

GEZINNEN EN FAMILIES

De hoekstenen van het verzet

Foto: Beeldbank WO2/NIOD

Op de boerderij van de familie Bogaard uit Nieuw-Vennep werden in de Tweede Wereldoorlog 70 joodse en niet-joodse onderduikers opgevangen, waaronder veel kinderen.

Hoewel er in het historisch onderzoek naar het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog sinds enige tijd een inhaalslag plaatsvindt met betrekking tot de rol van vrouwen en minderjarigen, lijkt de voornaamste context waarbinnen mannen, vrouwen en kinderen zich tot elkaar verhielden grotendeels buiten beschouwing te blijven: gezinnen en families. Welke rol speelden familiebanden bij de organisatie en facilitering van het verzetswerk? En welke invloed had de verzetsdeelname op het gezinsleven?

Door Lennert Savenije

Jules Moormann beleefde als directeur van de Nijmeegse HBS een bewogen bezettingstijd. Als onderwijsbestuurder en inwoner van Nijmegen kreeg hij vanaf 1940 te maken met allerlei bezettingsmaatregelen die hem niet onverschillig lieten. Daarbij liet hij zich van zijn geëngageerde kant zien, eerst als aanhanger van de Nederlandse Unie, en daarna door het verzet tegen de Duitse bezetting te ondersteunen en zijn principes te laten spreken.

Hij vond daarin bijval van zijn naasten: behalve Jules sr. namen echtgenote Lucie, hun dochter Riet en zoons Jules jr., Frans en Wolfram ieder op hun eigen wijze deel aan de brede waaier van verzetsactiviteiten. Op eigen initiatief, als onderdeel van een verzetsnetwerk of verzetsorganisatie, maar onvermijdelijk ook binnen hun gezinsverband.

Terwijl Jules sr. zich bezighield met de financiering van verzetsacties, waren zijn kinderen actief als Engelandvaarder (Wolfram, al mislukte zijn poging om in Londen te komen), in de hulp aan onderduikers (Frans en Riet) en in het gewapende verzet (Jules jr.). Dat het gezin hiermee gevaar liep, bleek toen Jules jr. bij een mislukte overval werd opgepakt en geëxecuteerd. Als represaillemaatregel werden Jules sr., Lucie en de thuiswonende kinderen Riet, Lucie jr. en Paul als gijzelaars gevangen gezet in concentratiekamp Vught.

Nederland telde in de jaren 1939-1945 meer verzetsgezinnen zoals het gezin Moormann, maar hoeveel, dat weten we niet omdat het verzetsverleden van Nederland nog slechts beperkt vanuit het perspectief van gezinnen en families is bekeken en onderzocht. Dat is eigenlijk opmerkelijk, want iedereen die bij het verzet in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog betrokken was, had immers een (pleeg)familie en velen van hen ook een gezin.

De laatsten van de allerlaatste ooggetuigen, de jonge kinderen van toen, zijn nog in leven om over de familie- en gezinsdynamiek van het verzetswerk te vertellen. Daarna resten enkel nog de eerder afgelegde getuigenissen, bewaard gebleven bronnen en doorvertelde anekdotes. Families leven immers in de meeste gevallen voort, wat de familiegeschiedenis van het verzet in verbinding brengt met het heden.

Terwijl Jules sr. zich bezighield met de financiering van verzetsacties, waren zijn kinderen actief als Engelandvaarder, in de hulp aan onderduikers en in het gewapende verzet

Een familie-aangelegenheid

Om tenminste drie redenen biedt het perspectief van de familie en het gezin een interessante kijk op de verzetsgeschiedenis. In de eerste plaats omdat de geschiedenis van het verzet tegen de Duitse bezetting in Nederland in hoge mate is verteld in biografieën, dus met de nadruk op één hoofdpersoon, of in studies waarin een bepaalde bevolkings-, beroeps- en verzetsgroep, dan wel type verzet (gewapend, illegale pers) centraal staat.

Over de familie Moormann is geen boek geschreven, maar Riet, Lucie en Paul hebben na de oorlog wel in verschillende interviews over hun ervaringen in het verzet en verblijf in Kamp Vught verteld. Uit de enkele studies waarin gezinnen en families in het verzet, of de bijbehorende thematiek, wel centraal staan - zie kader - blijkt hoe familiebanden net zoals kennissenkringen in de eerste fase van het verzet, in de fase waarin er nog weinig tot geen organisatieverbanden bestonden, van belang waren voor de groei en ontwikkeling van hulp- en verzetsnetwerken. Mogelijk ook omdat familieleden elkaar meer vertrouwden.

In de tweede plaats biedt het familieperspectief een kijk op gezins- en genderverhoudingen in oorlogstijd. De nadruk in onderzoek naar de deelname van vrouwen aan verzetsactiviteiten heeft vooral gelegen op hun eigen activiteiten en minder op genderinteractie in gezinsverband. Terwijl de wisselwerking tussen echtgenoten en die tussen ouders en kinderen, broers en zussen, interessant is om verder te onderzoeken.

Daarmee samenhangend kan het familieperspectief ons inzicht in de sociale positie en dimensie van gezinnen en families in het algemeen vergroten. Tot de dag van vandaag spelen gezins- en familiebanden een rol als belangrijke sociale structuur in de samenleving. De socio-culturele

Foto Regionaal Archief Nijmegen

Jules Moormann jr.

betekenis en invulling van gezinsverhoudingen werd anno 1940 in ieder geval nadrukkelijk als norm beschouwd. Niet in de laatste plaats gold binnen het nationaalsocialisme een archetypisch familie-ideaal, maar ook in de andere sociale en levensbeschouwelijke kaders was het gezins- en familieleven als 'hoeksteen van de samenleving' dominant.

Het is de vraag hoe zich dat uitte in het verzet. Inzichten uit de antropologie over de rol en betekenis van familieverhoudingen, netwerken en banden zijn mogelijk ook toe te passen op verzetsgezinnen en families tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van welke traditionele of juist tegendraadse rolverdeling was er bijvoorbeeld in verzetsgezinnen sprake? In verklaringen van de kinderen Moormann lees je het ontzag voor hun ouders, en met name vader, terug, maar ook hoe het hele gezin bij de verzetsactiviteiten betrokken was of daarvan afwist. De oudste kinderen opereerden daarbij ook al betrekkelijk autonoom.

Het voorbeeld van de gijzelneming van de familie Moormann laat tevens zien dat de bezetter bij represailles bewust familieleden oppakte of onder druk zette, op basis van het principe van *Sippenhaft(ung)* ('aansprakelijkheid volgens verwantschap') en emotionele intimidatie. Veel jonge verzetsdeelnemers, studenten bijvoorbeeld, gaven naderhand aan dat zij het risico van verzet durfden te nemen omdat zij (nog) niet de verantwoordelijkheid voor een gezin hadden. Ook op die manier speelde het familieleven een rol.

In de derde plaats kent gezins- en familiegeschiedenis bij uitstek een intergenerationele dimensie die voortleeft tot in het heden. Verzetsgezinnen en families hebben nakomelingen voortgebracht, die in hun leven direct, of door de overlevering, in meer en mindere mate (of juist opvallend genoeg niet of nauwelijks) met dit verleden zijn geconfronteerd.

Veel jonge verzetsdeelnemers, studenten gaven naderhand aan dat zij het risico van verzet durfden te nemen omdat zij (nog) niet de verantwoordelijkheid voor een gezin hadden

Riet, Paul en Lucie Moormann vertelden na de oorlog in interviews over hun ervaringen, maar veel familieverhalen bestaan enkel nog als herinnering. Ze zijn niet gedeeld of opgeschreven omdat ze als onbelangrijk of nietszeggend worden beschouwd, of omdat ze gevoelig liggen. Door het familie- en gezinsleven ook als factor mee te wegen bij de geschiedenis van het verzet, worden deze herinneringen aangesproken en waardevol gemaakt, waarmee de herinneringscultuur van het verzet kan worden verrijkt en herijkt.

Een pleidooi voor verder onderzoek

De bovenstaande uitgangspunten indachtig, zou het goed zijn om in ieder geval eens te gaan inventariseren welke verzetsgezinnen of families er in Nederland waren en hoe familiebanden van belang waren bij de groei en verspreiding van de betrokkenheid bij verzet.

Dat is mogelijk. Van deelnemers aan verzetsactiviteiten en organisaties zijn namen bekend omdat ze als gesneuvelden worden herinnerd, na de oorlog een onderscheiding of buitengewoon pensioen hebben ontvangen, of door historisch onderzoek - al dan niet van betrokkenen en familieleden zelf - zijn gedocumenteerd. Door deze namenlijsten of (vaak al digitaal toegankelijk gemaakte) bronnen op achternaam en familiebanden te onderzoeken kan om te beginnen een soort verzetsfamiliedatabase (stamboom) worden aangelegd.

Aanvullend onderzoek kan dan vervolgens de diepte in duiken, verhalen optekenen en tegelijkertijd de definitie van verzet, familie en gezin verder ter discussie stellen. Is het klassieke beeld van de zwijgzame vader, die uit bescherming voor zijn gezin, niets tot weinig prijs gaf over zijn verzetswerk, bijvoorbeeld wel conform de historische werkelijkheid? Wordt bij alle terechte aandacht voor vrouwen in het verzet niet alsnog te veel vanuit een klassieke bril naar het verzet gekeken, waardoor bijvoorbeeld echtgenotes, die een ondersteunende rol hadden, dreigen te worden vergeten?

Uit recent onderzoek naar de rol van vrouwen en kinderen bij verzetsacties, bijvoorbeeld naar de 'vrouwen van Trouw', een project van de gelijknamige krant die haar oorsprong vindt in de Tweede Wereldoorlog, blijkt dat de betrokkenheid van het gezin bij de verzetsdeelname alvast groter, anders of in ieder geval aanwezig was dan de traditionele beeldvorming veronderstelt. Een categorie van verzet die zich in het bijzonder leent voor deze verdere ontleding is de onderduikhulp. Onderduikers waren in veel gevallen te gast bij gezinnen, ze hadden zelfs vaak een rol en taak in het huishouden waar zij bij zaten ondergedoken. Soms moesten ook hele gezinnen bij andere gezinnen onderduiken. Hoe ging dat in de praktijk? Wat wisten kinderen over de gasten in huis? Werd aan hen verteld dat er onderduikers aan tafel zaten, of niet? De kinderen Moormann waren in ieder geval op de hoogte van elkaars werk, ook de jongere kinderen hadden er tot op zekere hoogte weet van, zo verklaarden zij achteraf.

Van het toenmalige gezin Moormann is niemand meer in leven, maar de allerlaatste ooggetuigen van de oorlog, de jonge kinderen van toen, kunnen juist met globale en specifieke herinneringen een

Wordt bij alle terechte aandacht voor vrouwen in het verzet niet alsnog te veel vanuit een klassieke bril naar het verzet gekeken, waardoor bijvoorbeeld echtgenotes, die een ondersteunende rol hadden, dreigen te worden vergeten?

inzicht geven in de familiedynamiek rondom verzet. Des te belangrijker om hier op korte termijn nog naar te gaan vragen, nu het nog kan.

'Je familie kan je niet kiezen' luidt een gezegde, net als 'het zit in de familie', de minder mooie Nederlandse vertaling van 'it runs in the family'. Beide uitdrukkingen zouden weleens waar kunnen zijn als het gaat om de deelname aan verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. De familie Moormann stond er niet alleen voor.

Over de auteur

Lennert Savenije (1985) is historicus en werkzaam bij Nationaal Monument Kamp Vught. Eerder was hij verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en publiceerde hij *Werk in uitvoering – De Nederlandsche Heidemaatschappij in crisis- en oorlogstijd* (2023) en *Nijmegen, collaboratie en verzet – Een stad in oorlogstijd* (2018).

Verder lezen

Esther Captain & Trudy Mooren (red.), *Familie, generaties en oorlog. Historische, psychologische en artistieke inzichten* (Nationaal Comité 4 en 5 mei, Amsterdam 2014).

Annette Oudejans, *Een familie in het verzet. Moed en verraad tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Orlando, Amsterdam 2018).

Gerben Post, *Schöffer & Co. Familiebedrijf in verzetszaken* (Prometheus, Amsterdam 2021).

Dit artikel verscheen eerder in *Impact Magazine* 2024 nr. 3.